لە كتێبی : [دەمێک لەمێژووی ئیسلام] ە وە وەرگیراوە

خیلافەتی ئەمیری ئیمانداران
ئەبو بەكری سدیق رضي الله عنه
لە ساڵی ١١بۆ ١٣ك

نوسینی

عوسمان محمد خەمیس

پێداچونەوەی

م.خليل أحمد

وەرگێڕان و لەسەر نوسینی

علی خان

=-=

لەبڵاوكراوەكانی

ماڵپەڕی بەهەشت

www.ba8.org

www.be8.org

islam_kurd_ba8@yahoo.com

07701517378

عێراق - كوردستان - كەلار

هەمیشە لەگەڵمان بن بۆ بەرهەمی نوێ

كتێبی ژمارە ﴿٦٠﴾ لە كتێبخانەی ماڵپەڕی بەهەشت

ڕێخۆشکار

دوای بڵاوبونەوەی وەفاتی پەیامبەر ﷺ، ئەبوبەکری صدیق ﵁ لە سُنُحەوە[1] گەڕایەوە، پاشان ڕووی پەیامبەری ﷺ هەڵدایەوە و نێوچەوانی موبارەکی ماچ کرد و وتی: (دایك وبابم بە قوربانت بێ بە مردویتی و بە زیندوێتی هەر بۆنت خۆشە).

داپۆشیەوە و پاشان سەرکەوتە سەر مینبەر و وتی: (هەرکەس موحەممەدی ﷺ دەپەرست، ئەوا بێگومان موحەممەد ﷺ وەفاتی کرد، هەر کەسێکیش خوای دەپەرست، ئەوا بێگومان خوا هەر زیندووە و نامرێ).

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ۚ أَفَإِيْن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ ٱنقَلَبْتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَـٰبِكُمْ ۚ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ وَسَيَجْزِى ٱللَّهُ ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴾ [آل عمران: ١٤٤]. ئیتر خەڵك پڕقوڕگیان بوو لەگریان، ئەوەبوو هاوەڵان دەرچوون بۆ سەر شەقامەکان و ئەم ئایەتەیان دووبارە دەکردەوە. ئەنەس دەڵێ: (وەکو ئەوەی هەرگیز ئەم ئایەتەمان نەبیستبێت لەو کاتەدا نەبێت)[2]

قورئان لە سەردەمی پەیامبەر ﷺ و پێش وەفاتکردنی کامڵ بووە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ئایەتە بە شێوەیەك دەرکەوت وەکو ئەوەی تازە بیستبێتیان و لەوەو پێش نەیانبیستبێت، لە دەرەنجامی گەورەیی و سەختی ئەو موسیبەتە، کە مردنی پەیامبەری خوایە ﷺ.

ئینجا عەبباسی کوڕی عەبدولموتەلیب و عەلی کوڕی ئەبو تالب و فەزڵی کوڕی عەبباس و هەندێکی تریش، هەستان بە شۆردن و کفن کردنی پەیامبەری خوا ﷺ، بەشکو نوێژی لەسەر بکرێ و بنێژرێ (بەدایکم و باوکمەوە بەقوربانی بم ﷺ)، بۆیەش ئەوانە خەریکی کفن کردن و شردنی بوون ، چونکە عەبباس مامەیەتی و فەزڵ و عەلیش ئامۆزایین، هەر بۆیە ئەوان لە پێشترن بۆ پەیامبەری خوا ﷺ.

❊ ❊ ❊

[1] لە نزیکی مەدینەیە و ماڵی خێزانەکەی تری ئەبوبەکر: (حەبیبەی کچی خاریجە) لە ئێرەدا بوو. ودوای نوێژی بەیانی، کە پەیامبەری خوا ﷺ حاڵی هەندێك چاك بوویەوە و هەموو پێی دڵخۆش بوون، وپەیامبەری خوا ﷺ فەرمانیدا، لەسەر بەرەکەتی خوا سوپاکەی ئوسامە بەڕێ بکەوێت، ئەبوبەکریش هات و فەرمووی: ئەی پەیامبەری خوا ﷺ ئەمڕۆ ڕۆژی کچی خاریجەیە و تۆش لەخوا بەزیاد حاڵت چاك بووە، جا ئیزن ئەفەرموون؟ ئەویش ڕێگەی پێدا. ئیبن کەسیر دەڵێ سالمی کوڕی عوبێد (مەولای ئەبو حوزەیفە ئەوەی کە پەیامبەری خوا ﷺ لە بارەیەوە دەفەرموێت: (قورئان لە چوار کەسەوە وەربگرن:..یەکێکیان سالمی مەولای ئەبو حوزەیفە) ڕۆیشت بەدوای ئەبوبەکر و ئاگاداری کردەوە. بڕوانە: (البداية والنهاية)...(وەرگێڕ)

[2] صحيح البخاری - كتاب فضائل الصحابه - باب لە كنت متخذا خليلا رقم(٢٤٦٧).

www.ba8.org

باسی یەکەم

سەقیفەی[٣] بەنی ساعیدە

لەو ماوەیەی کە عەلی و عەباس و فەزڵ، سەرقاڵی ئامادەکردنی پەیامبەری خوا ﷺ بوون، هەندێك لە پشتیوانان لە سەقیفەی بەنی ساعیدە کۆبوونەوە، **جا من سەرەتا ڕیوایەتەکەی (مێژووی تەبەری) دەگێڕمەوە، کە ڕیوایەتی ئەبو میخنەفە درۆزنەکەیە، دوای ئەوە ڕیوایەتەکەی ئیمامی بوخاریش دەگێڕمەوە و پاشان بەراوردێکی هەردووکیان دەکەین، لە بۆ دەرخستنی ئەو زیادانەی کە ئەبو میخنەف خستویەتیە سەری.**

تەنانەت لەوە دەچێت زۆرێك لەو زیادانە لای زۆربەمان تا ئێستا کۆمەڵە شتێکی تەواو وبێ عەیب (مُسَلَّم) بن، هەروەك لە باسی شورا و تەحکیمیشدا نمونەی تری لە شێوەی ئەمەمان دێتە پێش -إن شاء الله-.

ئیمامی تەبەری -رحمه الله- دەڵێ: هیشامی کوڕی موحەممەد بۆی گێڕاینەوە، لە ئەبو میخنەفەوە، وتی: عەبدوڵلای کوڕی عەبدولڕحمانی کوڕی ئەبی عەمرەی ئەنصاری بۆی گێرامەوە: کاتێك کە پەیامبەری خواﷺ وەفاتی کرد، پشتیوانەکان لە سەقیفەی بەنی ساعیدە کۆبوونەوە و وتیان: دوای پەیامبەری خواﷺ ئەمکارە دەدەینە دەست سەعدی کوڕی عوبادە، یەکێکیان هەستا و وتی: بەشمشێرەکانتان هەموو عەرەب ملی بۆ کەچ کردن، پەیامبەریشﷺ وەفاتی کرد و لە دەستان ڕازی بوو، خەڵك بە ئێوە ئاسوودەن، لە پێش خەڵکی تر **ئەم کارە زەوت بکەن**، ئەوەبو هەر هەمووی ڕەزامەندیان لە ئاست دەربڕی و وتیان: بۆچونەکەت جێی خۆیەتی! یەکێکیان وتی: ئەگەر کۆچبەرە قورەیشیەکان ڕازی نەبوون؛ ئەوا ئەڵێین: ئەمیرێك لە ئێمە و ئەمیرێك لە ئێوە ! سەعدی کوڕی عوبادە گوتی: **ئەمە سەرەتای لاوازی و کزبونە**[٤].

کە هەواڵەکە گەیشتە عومەری کوڕی خەتتاب[٥]، کەوا هەندێ لە پشتیوانان لە سەقیفەی بەنی ساعیدە کۆبونەتەوە و ئەڵێن: ئەمیرێك لە ئێمە و ئەمیرێك لە ئێوە، ئەوەبوو ڕۆیشت بۆ لای ئەبوبەکر و هەواڵەکەی پێ ڕاگەیاند و وتی: برا پشتیوانەکانمان کۆبونەتەوە و ئاوها ئەڵێن، بەرێکەوە با بڕۆین بۆلایان.

هەردوکیان ڕۆیشتن و لە ڕێگادا ئەبوعوبەیدەیان بینی، وتیان: لەگەڵمان کەوە، بە هەرسێکیانەوە ڕۆیشتن بۆلای پشتیوانان.

عومەر ئەڵێ: لە دڵی خۆما قسەیەکم ئامادەکردبوو لەوێ بەیانی کەم، بەڵام کە ویستم قسە بکەم، ئەبوبەکر ئاماژەی بۆکردم کە بێدەنگ بم، ئیتر ئەبوبەکر دەستی بە قسەکرد، سوپاس و ستایشی خوای کرد وپاشان وتی: خوای گەورە موحەممەدی ﷺ ڕەوانەکرد.. پاشان ووتارێکی درێژی ئەبوبەکر باس دەکات، لەوەشی باسی کردوە: موهاجیرین لە پێشترن بۆ خیلافەت.

حوبابی کوڕی مونزیر وتی: ئەی کۆمەڵی پشتیوانان! ئەم کارە لە دەستی خۆتان دەرمەکەن، خەڵك لەژێر بەیداخ و سێبەری ئێوەدایە، هیچ بوێرێك ناوێرێ پێچەوانەتان بکات، خەڵکی ئەوە ئەکەن کە لە ئێوەوە دەردەچێ، ئێوە خاوەن دەسەڵات و پارەن، شان و شەوکەتتان هەیە، ئەگەر ئەوەی لێیان داوا دەکەن هەر پێی ڕازی نەبوون **شاریان پێ**

---

(٣) سەقیفە: شوێنی کۆبوونەوەیان بووە، وەکو شوێنی دانیشتنەکانی ئێستا.

(٤) مەبەستی: لەسەرەتاوە باسی چی دەکرا و ئێستا باسی چی دەکرێ؟ سەرەتا: با کارەکە زەوت بکەین! ئێستا: ئەمیرێك لە ئێمە و ئەمیرێك لە ئەوان؟! ئەمە سەرەتای تەنازولە. (وەرگێڕ).

(٥) یەکێك لە پشتیوانان هەواڵی پێدابوو.

www.ba8.org

چۆڵ بکەن، ئەم کارانە بگرنە دەست و بەسەریانەوە بن، دە بەخوا ئێوە شایستەترن بۆ ئەم پۆستە وەك لە ئەوان، ئەوانەشی کە سەریان دانەئەنواند هەر بە شمشێرەکانتان سەریان بۆ دین دانواند، منیش شیاوترم لە غەیری خۆم بۆ ئەم کارە.

لەو کاتە عومەر و ئەبوعوبەیدە بە ئەبوبەکریان ووت: دەستت بێنە با بەیعەتت بەینێ، کاتێك ڕۆیشتنە پێشەوە بۆ ئەوەی بەیعەتی لێوەرگرن، بەشیری کوڕی سەعد پێشی هەردووکیان کەوت و بەیعەتی لێوەرگرت، پاشان ئوسەیدی کوڕی حُضیر کە یەکێك بوو لە دەم سپی و پیاو ماقوولان هەستا و وتی: «**دە بەخوا ئەگەر خەزرەج یەکجار ئەم کارە بەدەست بگرێت هەتا هەتایە بەهۆیەوە فەزڵیان دەبێت بەسەرتانەوە**»[٦]. سەعدیش گوتی: دە بەخوا تواناى هەستانم هەبوایە، کە توانام نیە، ئەوا گوێت لە نەڕەی شێرینم دەبوو بەشێوەیەك کە خۆت و هاوڕێکانیشتی بریندار بکردایە، کە وای لێهات، سوێند بێ بەخوا! ئەبێ بتگێڕمەوە بۆ نێو ئەو خەڵکەی کە تیایاندا سەرشۆڕ بووی نەك سەربەرز، هەڵمگرن لەم جێگایە. ئەوانیش هەڵیان گرت و بردیانەوە ماڵەکەی، چەند ڕۆژێکی پێچوو، پاشان وتی: **بەخوا هەتا تیر لە تیردانەکم بێت تیرتان تێدەگرم، و نوکی ڕمەکەم ڕەنگ دەکەم -تیژ دەکەم-، هەتا هێز لە گیانم بێ بە شمشێرەکەم لێتان دەکوژم**، بە خاوخێزان و ئەوەی گوێڕایەڵم بێت لە هۆزەکەم لەگەڵتان دەجەنگم. ئیتر دوای ئەوە سەعد **نە جومعە و جەماعەت، نە حەجی لەگەڵدا نەدەکردن**، هەروا مایەوە هەتا ئەبوبەکر وەفاتی کرد)[٧].

ئەمە ڕیوایەتەکەی ئەبو میخنەف بوو دەربارەی چیرۆکی سەقیفە، ئێستاش ڕیوایەتەکەی ئیمامی بوخاری دەگێڕینەوە لەسەر هەمان ڕوداو و دواجاریش بەراوردێك دەکەین :

ئیمامی بوخاری دەڵێ: ئیسماعیلی کوڕی عەبدوڵلا بۆی گێڕاینەوە، وتی: سولەیمانی کوڕی بیلال بۆی گێڕاینەوە، لە هیشامی کوڕی عورووەوە، وتی: عورووەی کوڕی زوبەیر بۆی گێڕامەوە، لە عائیشەی خێزانی پەیامبەرەوە ﷺ، فەرمووی: کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد... پشتیوانانیش لە لای سەعدی کوڕی عوبادە لە سەقیفەی بەنی ساعیدە کۆبوونەوە و وتیان: ئەمیرێك لە ئێمە و ئەمیرێك لە ئێوە.

ئەبوبەکر و عومەر و ئەبوعوبەیدە ڕۆیشتن بۆلایان، عومەر ویستی قسە بکات، بەڵام ئەبوبەکر ئاماژەی بۆ کرد کە بێدەنگ بێت، عومەر دەڵێ: سوێند بەخوا هیچ مەبەستێکم نەبوو تەنها ئەوە نەبێت کە هەندێ قسەم ئامادەکردبوو بەلامەوە جوان بوو، ترسام ئەبوبەکر باسی نەکات، ئەوەبوو ئەبوبەکر بەشێوازێکی زۆر ڕەوان دەستی کرد بە قسەکردن، لە ووتەکانیدا وتی: ئەمیر لە ئێمە دەبێت و وەزیر لە ئێوە. بەڵام حوبابی کوڕی مونزیر هەستا و وتی: نەبەخوا، ئەمیرێك لە ئێمە دەبێت و ئەمیرێك لە ئێوە[٨]. ئەبوبەکر وتی: نەخێر، ئەمیرایەتی لە ئێمە دەبێ و وەزیرایەتی لە ئێوە، ئەوان -مەبەستی قورەیشە- ماڵیان لە ناوەندی عەرەبدایە، بەهێزترین و خۆشەویسترین نەسەبیان هەیە لە ناو عەرەبدا، ئەوە عومەر و ئەبو عوبەیدەیە بەیعەت بدەن بە یەکێکیان، عومەر ئەڵێ: بەڵکو بەیعەت بەتۆ دەدەین، تۆ گەورەمانی، و باشترینمانی ، و خۆشەویسترینمانی لای پەیامبەری خوا ﷺ ، پاشان

---

[٦] یانی ئوسەیدی حودەیر حەسودی بە سەعدی کوڕی عوبادە بردووە کە لە هۆزی خەزرەجە.

[٧] (تاریخ الطبري) (٢/٤٥٥) بتصرف لطولها.

[٨] ئیبن ئەلتین دەڵێ: «بۆیە پشتیوانان وایان دەگوت: «ئەمیرێك لە ئێمە و ئەمیرێك لە ئێوە»، چونکە هەرگیز ناو عەرەب وا باو نەبووە لە غەیری هۆزەکەی خۆیان ببێتە کاربەدەستیان، جا کاتێك ئەمان ئەو فەرمودەیان بەبیریان هێنانەوە « قریش ولاة هذا الأمر» «کاربەدەستی ئەم دینە بە دەست قورەیش دەبێ»، پەشیمان بونەوەو گوێڕایەڵ بوون ». فتح الباري لابن حجر. (وەرگێڕ)

www.ba8.org

عومەر دەستی گرت و بەیعتی پێدا و خەڵکیش بەیعەتیان پێدا، یەکێك لەوێوە وتی: سەعدی کوڕی عوبادەتان کوشت، عومەر وتی: خوا بیکوژێ[٩].

ئەمە ڕیوایەتەکەی ئیمامی بوخاریە، هەروەك دەبینین کورتە و پوختە، و ئا ئەمەیە هەقیقەتی سەقیفە، ئەوەی ئەبو میخنەف زیادی کردووە (کە سەدی کوڕی عوبادە وتوویەتی: کوشتارتان لەگەڵ دەکەم، جومعە و جەماعەتی لەگەڵ نەدەکردن، حەجی لەگەڵ نەدەکردن، حوبابی کوڕی مونزیر هەستاوە و بەرپەرچی ئەبوبەکری داوەتەوە) و زیادەکانی تریش؛ هیچ کامیان ڕاست نین و نە چەسپاون.

ئەوەی کە دیارە چیرۆکی سەقیفە خۆی نەگەیشتۆتە نیوسەعات، کەچی دەبینیت چۆن ئەو ڕیوایەتە لەوە زۆرترە کە ڕویداوە.

سەبارەت بە سەدی کوڕی عوبادە؛ ئەوەتا ئەحمەد لە موسنەدەکەیدا لە حومەیدی کوڕی عەبدولڕەحمانەوە ڕیوایەت دەکات، کە ووتویەتی:... پاشان ئەبوبەکر قسەی کرد، لەسەر فەزڵی پشتیوانان هیچ نەما باسی نەکات لە قورئان ولە فەرمودەکانی پەیامبەردا ﷺ .

ئینجا وتی: « خۆتان ئاگادارن پەیامبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ئەگەر خەڵك شیو -ڕێگا-یەك بگرن و پشتیوانان شیوێکی تر، من شیوەکەی پشتیوانان هەڵدەبژێرم، ئەی سەعد تۆ ئاگاداری و دانیشتبووی کە پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: «قُریش ولاة هذا الأمر، فبر الناس تبعا لبرهم وفاجرهم تبعا لفاجرهم»[١٠] قوڕەیش کاربەدەستانی ئەم دینەن، ئەوەبوو سەعد وتی: ڕاست دەکەیت، وەزیر لە ئێمە دەبێت و ئەمیر لە ئێوە ».

ئەم ڕیوایەتە ئیمامی ئەحمەد لە موسنەدەکەی خۆی دا بەسەنەدێکی صحیحی مورسەل ڕیوایەتی کردووە، لە ڕێگەی حومەیدی کوڕی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوفەوە -ڕەحمەت و ڕەزای خوای لێبێ-[١١].

ئەم ڕیوایەتە ئەگەر چی مورسەلیشە، بەڵام هەر لە ڕیوایەتەکەی ئەو ئەبو میخنەفە درۆزنە بەهێزترە.

* * *

---

[٩] (صحیح البخاري)کتاب فضائل الصحابة، باب لو كنت متخذا خليلا، الحديث (٣٦٦٧ -٣٦٦٨).

* ئین حەجەر ئەڵێ: « ووتەی: «یەکێك لەوێوە وتی: سەعدی کوڕی عوبادەتان کوشت»، یانی: خەریکن دەیکوژن، ووتراویشیە: کینایەیە بۆ پشتگوێ خستن و سەرشۆڕی. بەڵام ئەوەی لە ڕیوایەتەکەی موسای کوڕی عوقبە لە ئیبن شەهابەوە هاتووە ڕەددی ئەم ڕایە دەداتەوە، کە دەڵێ: «یەکێك لە پشتیوانان وتی: سەعدی کوڕی عوبادەش بهێڵنەوە پێی پیا مەنێن [فەرامۆشی مەکەن]. عومەر وتی: بیکوژن، خوا بیکوژێت». بەڵێ، عومەر لەو فەرمانەی مەبەستی کوشتنی ڕاستەقینە نەبووە، سەبارەت بەوەی کە ئەڵێ: «خوا بیکوژێت» ، مەبەست: دوعا لێ کردنە، هەروەك لە زمانی عەرەبدا مەشهورە، ئەم ئایەتەش لە بۆ هەمان مەبەستە [قُتِلَ الانْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ]. جا لەسەر بۆچوونی یەکەم: بریتیە لە پشتگوێ خستنی و ئیهمال کردنی. لە فەرمودەکەی مالکیشدا هاتووە: «پێم ووت -لەو کاتە توڕە بووم-، خوا ئەو سەعدە بکوژێ بەڕاستی شەڕخڕ و ئاژاوە گێڕە»» ت.و، الفتح (٣٨٤/٣) دار الفكر.

[١٠] لە زیادەیەکی تردا هاتووە (ما أقاموا الدين) واتە: (هەتا یاساکانی دینیان بەجێهێنا). بڕوانە: فيض القدير. هەروەها ئیبن حەجەڕ لە فتح الباري دا دەڵێ: ڕێگاکانی ئەم فەرمودەیە (قريش ولاة هذا الأمر)م کۆکردنەوە گەیشتە نزیکەی چل سەحابی. بۆ ئەم ووتەیەم هێنایەوە چونەکە هەندێك ئەم فەرموودەیەیان پێ هەزم ناکرێ. (وەرگێڕ)

[١١] بۆ زانینی مرسل بڕوانە ل٢٨، پەراوێزی (١).

www.ba8.org

باسی دووەم

ئەبوبەکری صدیق ﵁ لە چەند دێڕێکدا

*** ناوی:**

ناوی عەبدوڵلای کوڕی عوسمانی کوڕی عامری کوڕی عەمری کوڕی کەعبی کوڕی سەعدی کوڕی تەیمی کوڕی مورڕەی کوڕی کەعبی کوڕی لوئەی کوڕی غالیبی کوڕی فەهر[١٢]. فەهریش قوڕەیشە.

عەلی کوڕی ئەبو تالب ﵁ دەڵێ: «إن الله أنزل اسم أبي بكر من السماء الصديق» واتە: خوای گەورە ناوی ئەبو بەکری لە ئاسمانەوە بە ڕاستگۆ (سدیق) دابەزاندووە[١٣].

*** موسوڵمان بوونی :**

لە ئەبی دەردائەوە دەڵێ: (لە لای پەیامبەری خوا ﷺ دانیشتبووم، ئەبوبەکر بەرەو ڕومان هات و لایەکی کراسەکەی هەڵکردبوو هەتا هەردوو ئەژنۆکانی دەرکەوت، پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بێگومان ئەم برایەتان دەمەقاڵێکی کردووە)، ئەوەبوو هات و سەلامی کرد و وتی: (ئەی پەیامبەری خوا ﷺ شتێك لە نێوان من و کوڕی خەتابدا ڕوویدابوو، تووڕەییم کرد، بەڵام دواجار پەشیمان بوومەوە و داوای لێبووردنم لێکرد، ڕازی نەبوو، ئەوەتا هاتوومەتە خزمەتی ئێوە، پەیامبەر ﷺ فەرمووی: (خوا لێت خۆش بێ ئەی ئەبوبەکر(سێ جار).

دوایی عومەر پەشیمان بویەوە و ڕۆیشتبوو بۆماڵ ئەبوبەکر و پرسیاری کردبوو، ئەبوبەکر لەوێیە؟ گوتبویان: نەخێر، ئینجا هاتبوو بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ، کە هات پەیامبەرﷺ تورە بوو و دەم وچاوی موبارەکی لە توڕییدا گۆڕا، کە ئەبوبەکر بەو شێوەیە بینی، دڵی بۆ عومەر سوتا و وتی: (ئەی پەیامبەری خوا ﷺ بەخوا خەتای من بوو (دوو جار)[١٤].

ئینجا پەیامبەر ﷺ فەرمووی: (ئەمن خوا ڕەوانەی کردم، ووتتان درۆ دەکات، بەڵام ئەبوبەکر وتی ڕاست دەکات، بە خۆیی و ماڵیەوە یارمەتی دام و هاوکاری کردم، ئیتر واز لە هاوڕێکەم دێنن بۆم). (دووجار ئەمەی فەرموو)، ئیتر دوای ئەوە کەس ئازاری نەدەدا[١٥].

هەروەها لە عەمماری کوڕی یاسرەوە دەڵێ: (ئەمن پەیامبەری خوامﷺ بینیووە، کەسی لەگەڵدا نەبوو تەنها پێنج بەندە و دوو ئافرەت و ئەبوبەکر نەبێت)[١٦].

*** کۆچکردنی :**

لە ئەبوبەکرەوە﵁ دەڵێ: لەگەڵ پەیامبەری خوا بوومﷺ لە ناو ئەشکەوتەکەدا، سەرم بەرز کردەوە بینیم ئەوە پێی قوڕەیشیەکانە، وتم: ئەی پەیامبەری خواﷺهەندێکیان سەیرێکی خوار بکا دەمانبینێ، فەرمووی: (بێ دەنگ بە ئەی ئەبوبەکر، دووان خوا سێیەمیان بێت؟[١٧]

---

[١٢] (معرفة الصحابة) لأبي نعيم (١/ ١٥٠).

[١٣] (أخرجه الطبراني في)المعجم الكبير) (١/٥٥)، وذكره الحافظ بن حجر في (الفتح) (١١/٧) وقال: (رجاله ثقات).

[١٤] لە هەقیقەتیشدا هەروایە یەکەم جار لە ئەبوبەکرەوە بووە، ئەم ئەوی تووڕە کردوە، هەروەك لە چیرۆکەکەدا دیارە. (وەرگێر).

[١٥] (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول النبي لو كنت متخذا خليلا، حديث(٣٦٦١).

[١٦] (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول النبي ﷺ (سدوا الأبواب)، حديث (٣٦٥٤).

www.ba8.org

*** خێزانەکانی و منداڵەکانی:**

- قەتیلەی کچی عەبدولعوززا، کە عەبدوڵڵا و ئەسمای لیٚ بووە.
- ئوم ڕۆمانی کینانیە، کە عائیشە و عەبدولڕەحمانی لیٚ بووە.
- ئەسمائی کچی عومەیسی خەپعەمی. کە موحەممەدی لیٚ بووە.
- حەبیبەی کچی خاریجە، ئەمیش ئوم کەلسومی لیٚ بووە.

*** لە فەزڵەکانی:**

ئەبو هورەیرە رضي الله عنه دەڵیٚ: گوێم لە پەیامبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (هەرکەسیٚ جوتیك لە هەر شتیٚ لە شتەکان لە پێناوی خوادا ببەخشیٚ، ئەوە لە دەرگاکانی بەهەشتەوە بانگ دەکریٚ: ئەی بەندەی خوا ئەمە خێرە !! جا ئەگەر لە نوێژگەران بیٚ، ئەوا لە دەرگای نوێژەوە بانگ دەکریٚ، ئەگەر لە تێکۆشەران بیٚ لەدەرگای جیهادەوە بانگ دەکرێت، ئەگەر لە سەدەقەخوازان (زەکات) بیٚ، ئەوە لە دەرگای سەدەقەوە بانگ دەکریٚ وە هەر کەسێك لە ڕۆژوان بیٚ ئەوە لە دەرگای ڕەییانەوە بانگ دەکریٚ).

ئەبوبەکر وتی: (ئەوەی بانگ دەکرێت لەو دەرگایانەوە چ پێویستی بەوەیە[18] پاشان وتی: (ئەی پەیامبەری خواﷺهەیە لە هەموو دەرگاکانیەوە بانگ بکرێت؟)فەرمووی:)بەڵیٚ ئەی ئەبوبەکر هیوام وایە یەکێك بی لەو کەسانە[19]

لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە رضي الله عنه دەفەرمویٚ: (پەیامبەری خوا ﷺ لەگەڵ ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان، سەرکەوتە سەر کێوی ئوحود، کێوەکە هاتە لەرزین، ئەوەبوو پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: (ڕاوەستە جێگیربە ئەی ئوحود، تۆ تەنها پەیامبەرێك و صدیقێك و دوو شەهیدت لەسەرە)[20]

لە عەمری کوڕی عاصەوە؛ دوای ئەوەی کە پەیامبەری خوا ﷺ کردبووی بە فەرماندەی سەر سوپای(ذات السلاسل)، ئەڵیٚ: هاتم بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ وعەرزم کرد: (قوربان خۆشەویسترین کەس لەلای تۆ کێیە؟)

فەرمووی: (عائیشە)، وتم: (لە پیاوان)؟

فەرمووی: (باوکی)، وتم: (پاشان کیٚ)؟

فەرمووی: (عومەری کوڕی خەتتاب)، و پاشان ناوی چەندین پیاوی تری هێن[21]

---

(١٧) (صحيح البخاري) كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النيي ح وأصحابه إلى المدينة، حديث (٣٩٢٢). و (صحيح مسلم) كتاب فضائل الصحابة، حديث (٢٣٨١).

(١٨) یانی ئەگەر یەکێك تەنها خاوەن یەك سیفەت لەو سیفەتانە بێت، لە دەرگای ئەو سیفەتەوە بانگ بکرێت، ئیتر پێویستی بەوە نیە لە دەرگاکانی ترەوە بانگ بکریٚ، گرنگ ئەوەیە بڕواتە بەهەشتەوە. (وەرگێڕ)

(١٩) (متفق عليه): (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول لو كنت متخذا خليلا، حديث (٣٦٧٥). وأخرجه (مسلم) كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل أبي بكر الصديق من حديث أبي هريرة حديث (٢٤١٧).

(٢٠) (متفق عليه): (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول لو كنت متخذا خليلا، حديث (٣٦٧٥). وأخرجه (مسلم) كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل أبي بكر الصديق من حديث أبي هريرة حديث (٢٤١٧).

(٢١) متفق عليه: (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول لو كنت متخذا خليلا، حديث (٣٦٦٢). و(صحيح مسلم) كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبي بكر الصديق، حديث (٢٤٨٤).

www.ba8.org

* زانستی:

لە ئەبو سەعیدی خودریەوە ﷺ دەڵێ: (پەیامبەری خوا ﷺ ووتارێکی بۆ خەڵکی خوێندەوە و) پاشان فەرمووی: (لە ڕاستیدا خوا بەندەیەکی سەرپشك (مُخَيَّر) کردوە لە نێوان دونیا و ئەوەی لای خۆیەتی، جا ئەو بەندەیە ئەوەی لە لای خوای هەڵبژارد).

دەڵێ: (ئەبوبەکر دەستی کرد بە گریان). ئێمەش سەیرمان لە گریانەکەی هات، پەیامبەری خوا ﷺ باس لە بەندەیەك دەکات کە موخەیەر کراوە ! [دوای زانیمان] ئەو بەندەیەی سەرپشك کرابوو خودی پەیامبەری خوا بوو ﷺ، چونکە ئەبوبەکر پێی وتین. دوای ئەوە پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی:

(بەڕاستی تاکە کەسێك کە زۆر بەخشندە و چاك بووبێ لەگەڵمدا لە هاوڕێیەتی وماڵیدا ئەبوبەکرە[٢٢]، وئەگەر جگە لەپەروەردگارم هەڵبژاردبایە بە (خليل)ی[٢٣] خۆم، ئەوە ئەبوبەکرم هەڵدەبژارد، بەڵام برا و دۆستی دینیە، وبا هیچ دەرگایەك لە مزگەوتدا بە کراوەیی نەمێنێتەوە و ببەسترێ، تەنها دەرگاکەی ئەبوبکر نەبێ[٢٤].

* پەیوەستی بە پەیامبەرەوە ﷺ:

لە عەبدوڵلای کوڕی زوبەیرەوە ئەڵێ: (پرسیارم کرد لە عەبدوڵلای کوڕی عەمری کوڕی عاص ب لە بارەی سەختترین ئەشکەنجەدانێك کە موشریکەکان بە سەر پەیامبەری خوایان ﷺ هێنابێ؟ ئەویش فەرمووی: (پەیامبەری خوا ﷺ نوێژی دەکرد، عوقبەی کوڕی ئەبی موعیتم بینی ڕۆیشت بۆلای، کراسێکی خستە ملی زۆر بە توندی جەڕاندی هەتا خەریك بوو بخنکێ، ئەوەبوو ئەبوبەکر هات و پاڵی پێوە نا و پەیامبەری ﷺ لێ دوورخستەوە، وتی: (أتقتلون رجلاً أن يقول ربی الله وقد جا کم بالبينات من ربکم)، واتە: (پیاوێك دەکوژن هەموو تاوانێکی ئەوەیە ئەڵێت تەنها الله پەروەردگامە، و بەڵگە و نیشانەی تەواوی لە پەروەردگارتانەوە بۆهێناون)[٢٥].

* ئاماژەکانی پەیامبەر ﷺ بۆ جێنشینکردنی:

١. لە ئەبی موسای ئەشعەریەوە ﷺ دەڵێ: (پەیامبەری خوا ﷺ نەخۆش کەوت، کە حاڵی خراپ بوو، فەرمووی: ((مُرُوا أَبَابَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنّاس))، واتە: (بڵێن بە ئەبوبەکر با ئەو نوێژ بە خەڵکی بکات).

عائیشەوە وتی: (ئەی پەیامبەری خوا ﷺ ئەو پیاوێکی دڵنەرمە، کە بڕواتە شوێنەکەی تۆ ئیتر ناتوانێ نوێژ بە خەڵکی بکات).

---

[٢٢] دەقە عەرەبییەکە ئەڵێ (إن أمنّ الناس عليّ) بەڵام ئیمامی نەوەوی بەو شێوەیە ڕاڤەی دەکات کە لە سەرەوە واتام کردووە. (وەرگێڕ)

[٢٣] (حبيب) واتە خۆشەویست، بەڵام (خليل) پلەیەکی لە خۆشەویست زیاترە، بەڵکو ئەوپەڕی پلەی خۆشەویستیە، واتە: (زۆر خۆشەویست) نەك خۆشەویستی پەتی. جا شێخی عوسەیمین دەفەرموێ: (ئەوەی مەلاکان دەیڵێن موحەممەد حەبیبوڵلایە هەڵەیە، چونکە موحەممەد خليل الله یە، نەك جبيب الله). لە شەوانی ڕەمەزاندا لای خۆشمان لە دوای نوێژی تەراویح مامۆستا ومەلای مزگەوتەکان لە پەیامبەر ئیراهیمدا ﷺ دەڵێن خليل الله، بەڵام لە پەیامبەر موحەممەد دا ﷺ دەڵێن حبيب الله، ئەمەش وەکو ڕوونم کردووە بەو شێوەیە نییە، ئومێدەوارم ڕاست بکرێتەوە، خۆ ئەگەر لا ببرێ ئەو باشتر چونکە زیادەیە، و باشترین بەرنامە بەرنامەی موحەممەدە ﷺ. (وەرگێڕ).

[٢٤] (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول النبي ﷺ (سدوا الأبواب)، حديث (٣٦٥٤).

[٢٥] (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب قول النبي ﷺ ((لو كنت متخذا خليلا))، حديث (٣٦٧٨).

www.ba8.org

پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بڵێن بە ئەبوبەکر نوێژ بە خەڵکی بکات)، عائیشەش هەمان قسەی دووبارە کردەوە، ئەویش فەرمووی: (بڵێن بە ئەبوبەکر نوێژ بە خەڵکی بکات، بەڕاستی ئێوە هاوەڵەکانی یوسفن)، بۆیە کەسێك چوو بۆلای و هەواڵی پێدا، ئەوەبوو تا وەفاتی پەیامبەری خوا ﷺ نوێژی بە خەڵکی دەکرد)[٢٦].

٢. لە جوبەیری کوڕی موتعیمەوە دەڵێ: (ئافرەتێك هاتە خزمەتی پەیامبەری خوا ﷺ، ئەویش فەرمانی پێکرد کە سەردانی بکاتەوە)، ئافرەتەکەش وتی: (ئەی ئەگەر هاتم و تۆ نەبووی -مەبەستی مردن بوو- (فەرمووی ﷺ: ((إن لم تجديني فأتي أبابكر)) ئەگەر من نەبووم بڕۆ بۆلای ئەبوبەك[٢٧]. ٣. لە عائیشەوە ﷺ دەڵێ: (پەیامبەری خوا ﷺ لە نەخۆشیەکەیدا پیێ وتم: (بانگی ئەبوبەکری باوکت و براکەتم بۆ بکە، تا نوسراوێك بۆ بنوسم ؛ ئەمن دەترسم خوازیاران ئاوات بخوازن و هەندێك بڵێن: ئە من شایستە ترم، وە خوا و باوەڕداران ڕازی نابن بە ئەبوبکر نەبێت[٢٨]

تایبەتمەندییەکانی ئەبوبەکر بە پەیامبەری خواوە ﷺ:

لە ڕاستیدا ئەبوبەکر چەندین تایبەتمەندی بە پەیامبەری خواوە ﷺ هەیە، کە پێویستی بە درێژە پێدان و قسە لەسەر کردنە، بەڵام ئێمە لەبەر کورتی لەم شەجەرەیەدا دەیگوشێرین[٢٩]

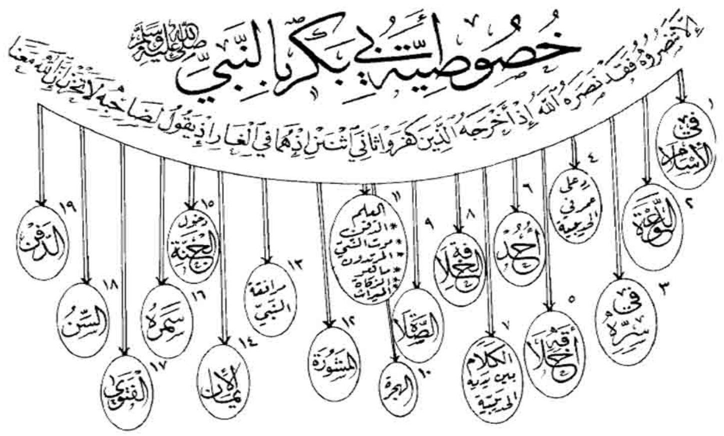

[٢٦] (متفق عليه): (صحيح البخاري) كتاب الأذان، باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة، حديث (٦٧٨). (صحيح مسلم) كتاب الصلاة، باب استخلاف الامام اذا عرض له عذر، حديث (٤٢٠).

[٢٧] (متفق عليه): (صحيح البخاري)كتاب فضائل الصحابة، باب قول لو كنت متخذا خليلا، حديث(٣٦٥٩). (مسلم) كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل أبي بكر الصديق، حديث (٢٣٨٦).

[٢٨] (متفق عليه): (صحيح البخاري) كتاب المرض، باب ما رخص للمريض أن يقول اني وجع، حديث (٥٦٦٦). (صحيح مسلم)كتاب فضائل الصحابة، حديث (٢٣٨٧).

[٢٩] راجع في الكلام على خصائص أبي بكر رضي الله عنه بالنبي ﷺ: ((الروض الأنيق في اثبات امامة أبي بكر الصديق)) لابن زنجويه، مخطوط، و أيضا: (فضائل الصحابة)للامام أحمد، و (فضائل أبي بكر الصديق) للعشاري، و (تحفة الصديق في فضائل أبي بكر الصديق) لأبي القاسم علي بن بلبان المقدسي.

* **وەفاتی ئەبوبەکر ﷺ:**

لە مانگی جمادی دووەمی ساڵی سیازدەی کۆچی، ئەبوبەکر نەخۆش کەوت، نەخۆشی مردن، پاشان ناڕەحەتیەکانی مردن ڕوی تێکرد، جا (دایکی ئیمانداران) عائیشەی کچی لەلادا بوو ووتی:

لعمرك ما يغني الثراء عن الفتى   إذا حشرجت يوما وضاق بها الصدر

پارە وماڵ قازانج بەکەس ناگەیەنێ

که هەناسە سواردەبێ و سنگی تەسك دەبێ

ئەویش سەری بەرز کردەوە و وتی: ئەی بۆ ناڵێی: ﴿وَجَآءَتۡ سَكۡرَةُ ٱلۡمَوۡتِ بِٱلۡحَقِّۖ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنۡهُ تَحِيدُ﴾ [ق:١٩].

پێیان ووت: (ئەی نەڕۆین پزیشك بێنین؟)

وتی: (پزیشکەکە بینیمی، پێی وتم: (إنی فعال لما أريد) ویستم لە هەرچیەك بێ ئەنجامی دەدەم، (مەبەستی لە پزیشك: خوایە -سبحانه وتعالی-)[٣٠]

پاشان ڕوحی تەسلیمی پەروەردگاری کرد، دونیای بەجێ هێشت بەرەو بە هەشتێك کە پانتاییەکەی پانتایی ئەرز و ئاسمانە، هەروەك پەیامبەری خوا ﷺ مژدەی پێدابوو، دواییش هەر لە تەنیشت ئەوەوە ﷺ ناشتیان.

* * *

[٣٠] انظر: (الطبقات الكبرى) لابن سعد (١٩٨/٣) ذكر وصية أبي بكر.

www.ba8.org

باسی سێیەم

گرنگترین ڕووداوەکانی خیلافەتی ئەبوبەکری صیددیق رضي الله عنه:

پەیامبەری خوا ﷺ، سوپاکەی ئوسامەی کوڕی زەیدی ڕێکخستبوو بۆ هێرش بردنە سەر ڕۆمەکان لەشام، بەڵام پێش ئەوەی سوپاکە بەڕێکەوێت، پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد، هاوەڵان دوو دڵ بوون لە ناردنی سوپاکە، چونکە ترسی مەدینەیان هەبوو، بەتایبەت دوای هەواڵی پاشگەز بوونەوەی زۆرێکی عەرەبەکان، بەڵام ئەبوبەکر هەر سوور بوو لەسەر ناردنی سوپاکە، وتی: (سوێند بە خوا سوپایەك هەڵناوەشێنمەوە پەیامبەری خوا ﷺ گرێی دابێت، ئەگەر باڵندە بە سەرمانەوە بێ، دڕندە دەوری مەدینە بدا، تەنانەت ئەگەر سەگەکان قاچی دایکانی ئیمانداریش بگرن، هەر سوپاکەی ئوسامە دەنێرم، پاشان فەرمانی کرد با پاسەوانان لە دەوروبەری مەدینەدا بن). لە ڕاستی دا دەرکردنی ئەو سوپایە لەو ساتە وەختەدا بەرژەوەندی زۆری تێدابوو، ئەوەبوو سوپاکە بەلای هەر ناوچەیەك لە ناوچەی عەرەب نشینەکان تێدەپەڕی، ترس و بیم دایدەگرتن ودەیان ووت: (ئەمانە لە هەر قەومێکەوە دەرچووبێتن، دیارە تۆکمە و پشت قایمن). ئەوەبوو بۆ ماوەی چل ڕۆژ مانەوە، هەندێ تر ئەڵێن: حەفتا ڕۆژ. پاشان بە دەست پڕی و سەلامەتی گەڕانەوە).

عائیشە رضي الله عنها دەڵێ: (هەر کە پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد دەغەڵی و نیفاق دەرکەوت، وعەرەب هەڵگەڕانەوە، جولەکە و گاورەکان سەریان بەرز بوویەوە، ئیتر موسڵمانان وەکو ڕانی خویسیاو لە باران لە شەوێکی پڕ سەرما و سۆڵەیان لێ هاتبوو ! بە هۆی وەفاتی پەیامبەرەکەیانەوە ﷺ، تا ئەوەبوو خوای گەورە لەسەر ئەبوبەکر کۆیکردنەوە، بەڕاستی ئەوەی بەسەر ئەبوبەکر هات ئەگەر بەسەر ئەو کێوە تۆکمانە بهاتایە دەیڕوخانن، جا سوێند بێ بەخوا لە هیچ شتێکدا جیاوازیان نەدەبوو ئیللا باوکم ڕای پەسەند و بەهێز هی ئەو بوو، [پاشان باسی عومەری کردو وتی] وهەرکەسێك کوڕەکەی خەتابی ببینیایە دەیزانی کە هەر بۆ یارمەتی ئیسلام دروستکراوە ! سوێند بەخوا پیاوێکی پەلەکار بوو لە کاری دروست، بێ وێنە بوو، بۆ هەموو کارێك هاوکارێکی ئامادەکردبوو).

١. کوشتاری هەڵگەڕاوەکان و زەکات نەدەرەکان:

ئەبو بەکر سوور بوو لەسەر کوشتاری هەڵگەڕاوەکان و زەکات نەدەرەکان، لە ڕاستیدا لەم بارەیەوە هاوەڵان قسەیان لەگەڵ کرد و داوایان لێکرد دەستبەرداری کوشتاری هەڵگەڕاوەکان بێت لەبەر مەدینە و دانیشتوانەکەی، بەڵام قایل نەبوو، ئینجا لەبارەی زەکات نەدەرەکانیش قسەیان لەگەڵ کرد کە وازیان لێ بێنێ و بێ دەنگ بێ تا ئیمان لە دڵیان دامەزراو دەبێ، دوایی خۆیان زەکات دەدەن[٣١]، دیسان قایل نەبوو. لە ئەبو هورەیرەوە ئەڵێ عومەری کوڕی خەتاب بە ئەبوبەکری ووت: چۆن لەگەڵ ئەو خەڵکە دەجەنگی لە کاتێکدا پەیامبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: (فەرمانم پێکراوە لەگەڵ خەڵکدا بجەنگم هەتا دەڵێن: لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله هیچ پەرستراوێکی بەهەق نییە الله نەبێ، و موحەممەد نێردراوی خوایە، ئەگەر ئەمەیان ووت ئەوا خوێن و ماڵیان لە من پارێزراو دەبێت، مەگەر بە مافی لا إله إلا الله)[٣٢].

---

[٣١] چونکە تازە موسڵمان بوو بوون، هێشتا ئیمان لە دڵیان نەچەسپا بوو، ئەوەندەی نەبرد پەیامبەری خوا ح وەفاتی کرد. (وەرگێر)

[٣٢] واتە: مەگەر شتێك بکەن دەرچوون بێت لە مافەکانی لا إاله إلا الله محمد رسول الله. لە گەورەترین مافەکانی لا الە الا الله ش، نوێژکردن و زەکات دانە..، هەروەك ئیبن قەییم لە کتێبی (الصلاة وحكم تاركها) دەفەرموێ، ئەمە سەرباری ئەوەی لە زیادەیەکدا کە لە بوخاری و موسیلمدا هاتووە لە حەدیسەکەی ئیبن عومەر دەفەرموێت: «...وأقاموا الصلاة واتوا الزاكاة». (وەرگێڕ)

www.ba8.org

ئەبوبەکر وتی: (سوێند بەخوا بەرخۆڵەیەك، لە ڕیوایەتێکی تردا (عقال)ێك[٣٣] بە پەیامبەری خوایان ﷺ دابێت و بەمنی نەدەن لەگەڵیان دەجەنگم، بەڕاستی زەکات لە مافی ماڵ و سامانە، جا بەخوا هەرکەسێك جیاوازی بخاتە نێوان نوێژ و زەکاتەوە کوشتاری دەکەم، عومەر دەڵێ: ئیتر زانیم ئەبوبەکر لەسەر هەقە؛ خوا دڵی ئەبوبەکری ئارەزومەند کردوە بۆ جەنگین)[٣٤].

ئەڵێم: ئەوەتا خوا سبحانە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ [التوبة:٥]، واتە: (ئەگەر مانگە حەرامەکان[٣٥] تەواوبوون، ئەوا لە هەر شوێنێك ئەو موشریکانەتان دەستکەوت بیانکوژن، و (بەدیل) بیانگرن، دەوریان لێبگرن و لەهەموو شوێن و جێگایەك بۆسەیان بۆ دانێن و بۆیان دانیشن، جا ئەگەر پەشیمان بوونەوە و نوێژیان بەرپاکرد و زەکاتیان دەرهێنا، ئەوا ڕێیان بەرەڵلا کەن، بەڕاستی خوا لێ بووردەی میهرەبانە).

* جا زۆرێك لە عەرەب لەدوای وەفاتکردنی پەیامبەری خوا ﷺ هەڵگەڕانەوە:

- خێڵی ئەسەد و غەتەفان هەڵگەڕانەوە، بە ڕابەری تولەیحەی ئەسەدی.

- و کیندە و دەروبەری هەڵگەرانەوە، بە ڕابەری ئەشعەسی کوڕی قەیسی کیندی.

- و بەهەمان شێوە مەزحەج و دەروبەری هەڵگەرانەوە، بە ڕابەری ئەسوەدی عونسی.

- هەروەها خێڵی حەنیفە هەڵگەڕانەوە، بە ڕابەرایەتی موسەیلەمەی درۆزن.

- وخێڵی سولەیم هەڵگەرانەوە، بە ڕابەری (فوجائەت).

- وخێڵی تەمیم لەگەڵ (سەجاحی تەغلبیە)دا هەڵگەڕانەوە.

وە هەشبوو هەڵنەگەڕابووەوە، تەنها زەکاتی نەدەدا، هەروەکو هەندێکیان ئەیووت :

أَطَعْنَا رَسُولَ اللهِ مَا كَانَ وَسْطَنَا ... فَيَا لِعِبَادِ اللهِ مَا بَالُ أَبِي بَكْرِ
أَيُورِثُهَا بَكْرًا إِذَا مَاتَ بَعْدَهُ ... وَتِلْكَ لَعَمْرُ اللهِ قَاصِمَةُ الظَّهْرِ
گوێڕایەڵ بووین تا بوو پەیامبەر ... بەس ئەی عالەم چیتی ئەبوبەکر
دوای مردنی ئەبوبەکرە میراتگر؟ ... دە بەخوا ئەمەیە شۆڕی سەر

پاشان ئەبوبەکر خالدی کرد بە سەرکردە و ئاڵاکەی دابەدەستیەوە، کە بڕوات بۆ تولەیحەی ئەسەدی، ئەگەر لەوێشەوە بۆی لوا بڕوات بۆ مالیکی کوڕی نوەیرە لە(بەتاح).

- ئینجا عیکریمەی کوڕی ئەبو جەهلیشی کرد بە فەرماندە، فەرمانی پێدا بڕوات بۆ موسەیلەمەی درۆزن، پاشان شورەحبیلی کوڕی حەسەنەشی بەدوادا نارد.

- هەروەها خالدی کوڕی سەعیدی کوڕی عاصی کرد بە فەرماندە، ڕەوانەی دەوروبەری شامی کرد.

---

[٣٣] ئەو پەتەیە وا حوشتری پێ دەبەسترێتەوە.

[٣٤] (متفق عليه): (صحيح البخاري) كتاب الاعتصام، باب الاقتداء بسنن رسول الله ﷺ، رقم (٧٢٨٤ – ٧٢٨٥). و(صحيح مسلم) كتاب الايمان، باب الأمر بقتال الناس حتى يقول لا إله الا الله محمد رسول الله..، حديث(٢٠).

[٣٥] مانگە حەرامەکان بریتین لە: (زو القعدە، زو الحیججە، موحەڕەم، ڕەجەب).

www.ba8.org

- هەروەها عەمری کوڕی عاصی کرد بە فەرماندە، ڕەوانەی ناوچەکانی(قوزاعە و وەدیعەو حارس)ی کرد.

- عەلائی کوڕی حەزرەمیشی کرد بە فەرماندە، ڕەوانەی بەحرەینی کر[٣٦]

- هەروەها حوزەیفەی کوڕی موحصینی غەتەفانی کرد بە فەرماندە، و ڕەوانەی خەڵکی (دبا) و (بەعرفجە)و (هەرسمە)ی کرد.

- هەروەها تەرفەی کوڕی حاجیبی کرد بە فەرماندە و ڕەوانەی (بەنی سولەیم و ئەوانەی لە دەوروبەریاندان لە هەوازن)کرد.

هەروەها سوەیدی کوڕی موقەرینیشی کرد بە فەرماندە، ڕەوانەی(تیهامە)ی کرد لە یەمەن.

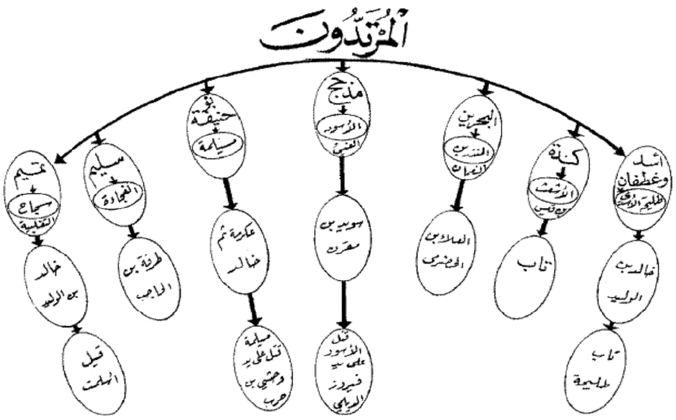

پاشان ئەبوبکری صدیق گەڕایەوە بۆ مەدینە، بۆ هەریەکێکیان نوسراوێکی نووسی، ئەمەش نوسخەکەیەتی:

(بسم الله الرحمن الرحيم، لە ئەبوبەکری جێنشینی پەیامبەرەوە ﷺ، بۆ ئەو کەسەی ئەم نوسراوەی بەدەست دەگات، لە خەواس و عەوام، لەسەر ئیسلامەکەی ماوەتەوە یان هەڵگەڕاوەتەوە، سەلام لەوەی شوێنی هیدایەت کەوتووە و لەدوای هیدایەت و هودا نەگەڕاوەتەوە بۆ گومڕایی و هەوا، ئەمن سوپاسی ئەو خوایە دەکەم کە هیچ خوایەك نیە تەنها ئەو نەبێت. شایەتی ئەدەم کەوا هیچ خوایەك بە هەق شایستەی پەرستن نیە تەنها الله نەبێت، تەنهایە و هیچ هاوەڵێکی نیە، وشایەتی ئەدەم موحەممەد بەندە و پەیامبەری خوایە، هەرچی هێنابێت دانی پیادەنێیین، وهەرکەسیش نەیەوێت بەکافری دەزانین و جیهادی لەگەڵ دەکەین، دوای ئەوە: بێگومان خوا ﷻ بەهەق لە لایەن خۆیەوە پەیامبەرێکی بۆ خەڵکی ڕەوانە کرد، بە مژدەدەر و ترسێنەر و بانگەوازکار بۆلای خوا، بە چرایەکی ڕۆشنکەرەوە. بەڵکو ئاگاداری زیندوەکان بکاتەوەو هەقیش لەلای کافران ڕون و ئاشکرا بێتەوە، ئەوەبوو خوای گەورە ڕێنمونیی ئەوەی کرد کە وەڵامی دایەوە، وپەیامبەری خواش ﷺ لەگەڵ ئەوە جەنگا کە پشتی لێکردو وەڵامی نەدایەوە، تا هەموو هاتنە نێو ئیسلامەوە، بە خۆشی یا بە ناخۆشی. دوای ئەوە خوا ﷻ پەیامبەرەکەی ﷺ بردەوە، دوای ئەوەی بەجوانی فەرمانەکانی خوای بەجێهێنا و ئامۆژگاری ئوممەتەکەی کرد، ئەوەی لەسەری بوو بەجێی هێنا، خوا -سبحانه وتعالى- ئەو ڕاستیەی بۆ موسوڵمان ڕون کردۆتەوە لە قورئاندا، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ﴾ {الزمر:٣٠}. (بەڕاستی تۆ دەمریت و ئەوانیش دەمرن). هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِين مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴾ {الأنبياء: ٣٤}. واتە: (ئێمە لە پێش تۆ بڕیاری ژیانی هەمیشەیی و نەمریمان بۆ کەس نەداوە، جا ئەگەر تۆ

---

[٣٦] (البداية والنهاية) (٦/ ٣٢٠ - ٣٢١).

بمریت، ئەوە ئەوانە دوای تۆ ژیانی نەمری و هەمیشەیی بەسەر دەبەن (نەخێر). هەروەها خوای مەزن دەفەرموێت: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِيْن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴾ {آل عمران: ١٤٤}. جا بۆیە هەرکەس موحەممەدی ﷺ دەپەرست، ئەوا موحەممەد ﷺ بەڕاستی مردووە، هەرکەس خوای دەپەرست ئەوە خوا هەمیشە زیندوە و نامرێت، نەوەز و خەو نایباتەوە کار و فەرمانەکانی خۆی دەپارێزێت، تۆڵەش لە دوژمنانی خۆی دەکاتەوە، ئەی خەڵکینە ئەمن ئامۆژگاریتان دەکەم بە تەقوای خوا، بەوەی خوا پێی بەخشیون، دەستگرتن بەوەی پەیامبەرەکەتان ﷺ بۆی هێناون، لەسەر ڕێنموویی ئەو بن و لا مەدەن هەروەها دەست بگرن بە دینی خواوە ﷻ چونکە بەڕاستی هەرکەس خوا ڕێنمویی نەکات گومڕایە، هەرکەس خوا یاوەری نەبێت بەڕاستی ئەوە سەرشۆڕە، هەرکەسیش غەیری خوای گەورە ڕێنویی بکا و ڕێی نیشاندا ئەوە گومڕایە.

خوای بەرز و پیرۆز دەفەرموێ: ﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴾ {الكهف: ١٧}، واتە: (..ئەو کەسەی خوا ڕێنوویی بکات تەنها ئەوە ڕێنوویی کراوە، ئەوەشی گومڕا بکات هەرگیز هیچ کەس نیە ڕێنوویی کەر و پشتیوانی بێت).

خوای گەورە کار و کردەوە لەم دونیایەدا لە هیچ کەسێك وەرناگرێ تا دان بە تەواوی ئیسلامدا نەهێنێت، لە قیامەتیشدا تەوبە و بریتی لە کەس وەرناگیرێ. جا پێم گەشتووە هەندێکتان دوای ئەوەی دانی بەئیسلام ناوە، کاری پێکردوە، لە دینەکەی هەڵگەڕاوەتەوە، بەهۆی فریو خواردنیان بە لێ بوردەیی خوا و نەزانین بەرانبەر بە فەرمان و شەریعەتەکەی و وەڵامدانەوەیان بۆ شەیتان. خوای بەرز و مەزن دەفەرموێت: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴾ {الكهف: ٥٠}، واتە: (وە کاتێك بە فریشتەکانمان ووت: سوژدە بەرن بۆ ئادەم، ئەوانیش هەموو سوژدەیان بۆ برد جگە لە ئیبلس نەبێت، کە لە پێری (جنۆکەکان) بوو، بۆیە لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، دەی ئایا ئێوە شەیتان و نەوەی دەکەنە دۆست و پشتیوانی خۆتان لە جیاتی من، لە کاتێکدا ئەوان دوژمنی ڕاستەقینەی ئێوەن [لە بەر باوکی ئێوە سەرپێچی منی کرد، ئێستا ئێوە گوێڕایەڵی ئەو دەکەن و سەرپێچی من؟!]، ئای چ گۆڕینەوەیەکی خراپ و ناڕەوایە بۆ ستەمکاران).

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴾ {فاطر:٥}، واتە: (ئەی مەردوم دڵنیا بن کە بەڵێنی خوا ڕاستە، دەی با ژیانی ئەم دونیایە فریوتان نەدات و سەرتان لێبوەشێنێت و شەیتان هەڵتان نەخەڵتێنێ بە (ستر و بەزەیی و ڕەحمی خوا). ئەوەتا سوپایەکم بۆتان ناردووە، لە کۆچبەران و پشتیوانان و شوێنکەوتووە چاکەکان، فەرمانم پێ کردووە، تەنها ئیمان بەخوا نەبێت هیچی تر لە کەس قبوڵ نەکات، کەسیش نەکوژێ هەتا بانگی دەکات بۆلای خوا، جا ئەگەر وەڵامی دایەوە و دانی پێدانا وکاری پێکرد، لێی وەردەگیرێ و بۆی ئاسان دەکرێ، گەر ڕازی نەبوو، لەگەڵیدا دەجەنگێ، تا دێتەوە ژێر سایەی فەرمانی خوا، پاشان کەسیان ناهێڵرێتەوە و لەناویان دەبات ئەگەر توانی، با بیان سوتێنێ و هەموویان بکوژێت، ئافرەتەکانیان بەدیل بگرێت و جگە لە ئیسلام هیچی تر لە کەس قبوڵ نەکات جا هەرکەس شوێنی بکەوێت بۆخۆی باشە، هەرکەسیش قایل نەبێ ئەوا لە دەسەڵاتی خوا قوتار نابێ، هەروەها فەرمانم کردووە بە نێرداراوەکەم لە هەر جێگایەك ئێوەی لێنیشتەجێن نوسراوەکەی بخوێنێتەوە، ئەگەر لەهەر جێگایەکیان بانگدەر بانگی فەرموو وازیان لێ بێنن، ئەگەر بانگیان نەفەرموو، ئەوا داوای ئەوەیان لێ بکەن کە لەسەریانە، ئەگەر بەجێیان نەهێنا، پەلەیان لێ بکەن، ئەگەریش دانیان پێدانا، ئەوەی کە پێویستە بۆیان دەکرێت)[٣٧]

* **ئەسوەدی عەنسی (عەبهەلەی کوڕی کەعب):**

بانگەشەی پەیامبەرایەتی دەکرد، هێشتا پەیامبەری خوا ﷺ مابوو بە حەوت سەد سەربازەوە چوو بۆ (صەنعاء)و داگیری کرد، دواتر هەموو یەمەن بە تەواوەتی کەوتە ژێر ڕکێفیەوە، وای لێهات بڵێسەی دەهات وەکو

---

[٣٧] (البداية والنهاية) (٦/٣٢٠).

www.ba8.org

بڵێسەی ئاگر، لە تەشەنە كردندا بوو، ئەوەبوو خەڵكێكی زۆر لە يەمەن هەڵگەڕانەوە، ئەمەش هەر بەردەوام بوو هەتا وەفاتكردنی پەيامبەری خوا ﷺ.

تا ئەوەبوو (فەيروزی دەيلەمی) لەسەردەمی ئەبوبەكردا كوشتی، ئەو كاتەی ئەسوەد خەوتبوو سەرخۆش بوو، ئەميش شمشێرێكی زۆر بە توندی پياكێشا، بۆڕەيەكی زۆر توندی لێوە هات، ڕاستەوخۆ پاسەوانەكانی هاتن، وتيان: ئەوە چيە؟ ئەوە چيە؟ خێزانەكەی -جا ئافرەتێكی چاك بوو- وتی: (هيچ نييە پەيامبەر وەحی بۆ دێ) ئەوانيش گەڕانەوە، پاشان موسوڵمانەكان لەگەڵ ئەو بێ بڕوايانەی كە هێشتا بەيعەتيان پێ نەدابوو، لەدەوری كۆشكەكەی كۆبوونەوە، بانگەرێك لە موسوڵمان هاواری كرد، (شايەتی ئەدەم كەوا موحەممەد پەيامبەری خوايە و (عەبهەلە) درۆزنە، پاشان سەرەكەی بۆ هەوا دان، هاوەڵانی ئەوسوەد دۆڕان، وەخەڵكيش كوڵان بە كوڵان دەكەوتنە دوايان و دەيانگرتن)[٣٨].

*** توڵەيحەی ئەسەدی:**

توڵەيحەی ئەسەدی لەسەردەمی پەيامبەری خوادا ﷺ هەڵگەڕايەوە، دوای وەفاتی پەيامبەری خوا ﷺ عويەينەی كوڕی ئەسەديش لە ئيسلام هەڵگەڕايەوە وهەستا بە پشتيوانی كردنی و بە هۆزەكەی خوی ووت: (دە بەخوا پەيامبەرێكی خێڵی ئەسەدم پێ خۆشترە لە پەيامبەرێكی خێڵی هاشمی، ئەوەتا موحەممەد مردووە، ئەوەش توڵەيحەيە شوێنی بكەون، ئەوەبوو هەموو (بەنی فوزارە)ی هۆزی شوێنی كەوتن. جا كاتێك خالدی كوڕی وەليد شكستی پێ هێنان، توڵەيحە لەگەڵ خێزانەكەی هەڵهات بۆ شام، بەڵام دوای ماوەيەك دووبارە گەڕايەوە بۆ ئيسلام. ولەسەردەمی ئەبوبەكری صديقدا لە بۆ عومرەكردن ڕۆيشتە مەككە، بەڵام هەميشە بە درێژايی تەمەنی شەرمی دەكرد ئەبوبەكر ببينێ، پاشان هاتەوە و لەگەڵ خالد دا بەشداری شەڕی يەرموك و هەندێك شەڕی تری كرد. ئەبوبەكر نامەيەكی بۆ خالد نوسی، كە پرس و ڕاوێژ لە كاروباری جەنگدا بە توڵەيحە بكات، بەڵام هەرگيز نەيكات بە فەرماندە[٣٩].

*** ئەسەد و غەتەفان:**

كاتێك كە وەفدی ئەسەد و غەتەفان لە بۆ (سوڵح) گەشتنە لای ئەبوبەكر، ئەبوبەكر سەرپشكی كردن لە نێوان شەڕێكی قارەمانانەی مەردانە، يان وازهێنانێكی سەرشۆڕكەران[٤٠] ئەوانيش وتيان: ئەی خەليفەی پەيامبەری خواﷺ! شەڕی قارەمانانە ئەوە ئەزانين، بەڵام وازهێنانی سەرشۆڕكەرانە چيە؟ ئەويش: وتی: چەك (حلقة [٤١] ماين (الكراع[٤٢]- ەكانتان لێوەر دەگيرێ، هەروەها واز لە خەڵكانێكيش دێنن كە بەدوای كلكی وشترەكانی خۆيانەوەن، تا ئەو كاتەی خوا شتێك پيشانی خەليفەی پەيامبەرەكەی و ئيمانداران دەدات، دەيكەنە عوزرێك بۆتان، هەروەها هەرچيتان لە ئێمەوە دەستكەوتووە دەيدەنەوە وهەرچيشمان لە ئێوە دەستكەوتبێت نادەينەوە، شايەتی ئەوەش دەدەن

---

[٣٨] (البداية والنهاية) (٦/٣١٥).

[٣٩] ئەم بۆچوونەی ئەبوبەكر دانايی و ووردبينی زۆری تێدايە، چونكە ئەبوبەكر دەيزانی توڵەيحە شارەزايی باشی لە هونەری جەنگدا هەيە، بەڵام بەهۆی هەڵگەڕانەوەكەی و ديسان هاتنەوەی= =نەدەكرا ببێت بە فەرماندە يان بەرپرسی سوپای موسوڵمانان، بۆيە تەنها بۆ ڕاوێژ سودی لێوەر دەگيرێت.

[٤٠] عەرەبيەكەی (حرب مجلية أو حطة مخزية)، واتە: جەنگێگ كە لەماڵ و حاڵی خۆتان وە دەرتان نێ (مەبەست شەڕی مەردانە و پياوانە ويەكلاكەرەوەيە)، يان خۆبەدەستەوە دانێكی سەرشۆڕكەرانە و زەليلانە. (بڕوانە فتح الباري). (وەرگێر).

[٤١] الحلقة: بەشێوەيەكی گشتی چەكە، وتراويشە: بە تايبەت قەڵغانە. لسان العرب (١٠/٦٥).

[٤٢] الكراع: بە چەك ئەڵێن، ئەشڵێن: ناوێكە چەك و ماينيش دەگرێتەوە. لسان العرب (٨/٣٠٧).

www.ba8.org

کە کوژراوەکانی ئێمە لە بەهەشتە و کوژراوەکانی ئێوە لە ئاگردای[٤٣] عومەر وتی: سەبارەت بەو وتەیەت: (خوێنی کوژراوەکانمان دەبژێرن)، ئەوا کوژراوەکانی ئێمە لەسەر فەرمانی خوا کوژراون، خوێن باییان نیە.

* سەجاح و بەنی تەمیم:

بەنو تەمیم لە کاتی هەڵگەڕاوەکاندا ڕا جیاواز بوون، هەندێکیان هەڵگەڕانەوە، هەندێکیان تەنها زەکاتی نەدەدا وهەندێکیان هەر لەسەر ئیسلام مایەوە وهەندێکیشیان هێشتا دوودڵ بوون، لە کاتێکدا ئەوان لەم حاڵەیاندا بوون، سەجاحی کچی حارسی تەغلبیە هات بۆلایان[٤٤]، کە گاورێکی عەرەب بوو بانگەشەی پەیامبەرایەتی دەکرد و کۆمەڵێك سەربازی لە هۆزەکەی خۆی و لەوانەی دوای کەوتبوون لەگەڵدا بوو، ئەم ئافرەتە زۆر سوور بوو لەسەر هێرشکردنە سەر مەدینە، ڕۆیشت بۆلای بەنی تەمیم و بانگی کردن بۆ بڕوا هێنان پێی، زۆربەیان وەڵامیاندایەوە، بۆیە لەگەڵیاندا ڕێککەوت کە شەڕ لە نێوانیاندا روونەدات، پاشان مالکی کوڕی نوەیرە لەسەر هێرشکردنە سەر مەدینە ساردی کردەوە و هانی دا شەڕ لەگەڵ (بەنی یەربوع) و ئینجا باقی خەڵکدا بکا، جارێ هێرشبردنە سەر مەدینە دواخات. ئەوەبوو سەجاح لەگەڵ سەربازەکانی بەرەو یەمامە بەڕێکەوت بۆ ئەوەی لە موسەیلەمەی درۆزنی بسێنێتەوە، کە موسەیلەمە بیستی وا سەجاح بەڕێوەیە بۆلای ئەم دێ، ترسا، چونکە ئەوجارێ سەرقاڵی شەڕی موسوڵمانانە، ئەمەش لەکاتی وردە شەڕەکانی بوو لەگەڵ موسوڵمانان، لە پێش هەڵگیرسانی جەنگی یەمامە، ئەوەبوو ناردی بە دوای سەجاحدا و داوای سوڵحی کرد ئەویش ڕازی بوو بە مەرجێ نیوەی زەوی پێ ببەخشێ.

دوای ئەوە جارێکی تر ناردی بە دوایدا و داوای شوکردنی لێکرد، پێی ووت: (ئەتوانی شووم پێ بکەی!؟ تا بە هۆزەکەی خۆم وخۆتەوە، هەموو عەرەب بخۆین) ئەویش وتی: بەڵێ. کاتێکیش بیستی خالد وا بەرێوەیە، گەڕایەوە بۆ شوێنەکەی خۆی، لەلای (بەنی تەغلب)دا مایەوە، ئەڵێن: دووبارە موسوڵمان بووەتەوە[٤٥]

* بەنی حەنیفە وجەنگی یەمامە:

ئەبوبەکر خالدی کوڕی وەلیدی نارد بۆ یەمامە لە بۆ کوشتاری بەنی حەنیفە، بەڵام ئەبوبەکر پێش ئەوەش عیکریمەی کوڕی ئەبوجەهل وشورەحبیلی کوڕی حەسەنەی بۆ ئەوێ رەوانە کردبوو، ژمارەی سوپاکەی بەنی حەنیفە چل هەزار دەبوون، کە خالد گەیشتە ئەوێ، لە پێشەوە شورەحبیلی کوڕی حەسەنە ولای ڕاست زەیدی کوڕی خەتتاب ولای چەپ ئەبو حوزەیفەی دانا.

موسوڵمان پێشکەوتن، تا بە فەرمانی خالد لەسەر گردێك کە دەیڕوانی بە سەر یەمامەوە دابەزین، ئا لەوێ خالد سوپاکەی ڕێکخست، ئاڵای کۆچبەرانی دا بەدەست سالمی مەولای ئەبو حوزەیفەوە و ئاڵای پشتیوانانیشی دا بە دەست سابیتی کوڕی قەیسەوە، دوای گەرم بوونی شەڕەکە، سابیتی کوڕی قەیس بۆنی خۆشی لە خۆیدا وکفنی خۆی کرد تا هەردوو ئەژنۆکانی زەویەکەی هەڵکەند ڕۆیشتە نێویەوە، هەروا بە خۆڕاگری مایەوە هەتاوەکو کوشتیا[٤٦]

---

[٤٣] البداية والنهاية (٦/ ٣٢٣).

[٤٤] هەندێکیش ئەڵێن: لە بەنی تەمیمە.

[٤٥] البدايه والنهايه (٦/ ٣٢٤).

[٤٦] ئەو وتەیەی خالدم بیر کەوتەوە کە بە پاشای بێ باوەڕەکانی ووت: دە بەخوا ئێوە چۆن حەزتان لە ژیانی دونیایە ئاوهاش ئەمانە حەزیان لە مردنە، هەر چۆن ئێوە ڕائەکەن لە مردن ئەمانیش ئاوها ڕائەکەن لە ژیان. کێیە لە بۆ مردن خۆی بۆن خۆشکا؟ ئەمڕۆ کەس پێش وەخت خۆی بۆن خۆش ناکا= چاوەڕێی دوای مردنە بۆنی خۆشی لێ بدرێت. هەروەك چون زۆر کەس نوێژ ناکا هەتا دەمرێت ئینجا نوێژی لەسەردەکرێت. (وەرگێڕ)

وەهەندێك لە پشتیوانان بە سالمی مەولای حوزەیفەیان ووت: ناترسی لە لای تۆوە بێن بۆمان؟ ئەویش وتی: (گەر وابێ ئەوە بەڕاستی قورئان خوێنێكی خراپم).

خالد ڕۆیشت هەتاوەكو لێیان تێپەڕ بوو پاشان گەڕایەوە، لەنێوان هەردوو ڕیزەكەدا وەستا و داوای موبارەزەی لیكردن، جا هەركەس موبارەزەی دەكرد مەگەر دەیكوشت، كە شەڕەكە گەرم بوو خالد پشتیوانان و كوچبەران و ئەعرابیەكانی لە یەكتر جیاكردەوەو هەر هۆزێكی خستە ژێر ئالای خۆیەوە، بۆ ئەوەی بزانن لە كوێیەوە دێن بۆیان، جا ئەو ڕۆژە موسوڵمانان سەبرێكیان گرت، هەرگیز لە وێنەی نەبووە. هەر بەردەوام بەرەو پێشەوە دەچوون بۆ نێو جەرگەی دوژمن، تا پەروەردگار لەسەر دەستیان فەتحی كردن و بێ باوەڕانیش ڕایان كرد وپشتیان هەڵكرد، تا چونە شوێنێكەوە پێی دەووترا باخی مردن (حديقة الموت)، بەنی حەنیفە باخەكەیان لە خۆیان داخست، وهاوڵانیش دەوری باخەكەیان دا.

بەڕائی كوڕی مالیك وتی: (ئەی موسوڵمانەكان هەڵم گرن و فڕێم دەنە نێو باخەكەوە ! ئەوانیش بە نوكی ڕمەكانیان هەڵیان گرت وبەسەر پەرژینی باخەكەوە خستیانە ناوباخەكە، ئەوەبوو بە بەردەوامی لە پێناوی دەرگای باخەكە جەنگا هەتا كردیەوە، ئیتر موسوڵمانان بەسەر دیوار ودەرگاكانەوە ڕۆیشتنە ژوورەوە بۆیان، هەرچی هەڵگەڕاوەی یەمامە بوو كوشتیان، تا گەیشتنە لای موسەیلەمە، وەحشی كوڕی حەرب لێی چووە پێشەوە وبە ڕمەكەی تێیگرت، پێكایی و كوشتی)[٤٧].

ژمارەی كوژراوەكانیان نزیكەی دە هەزار دەبوو، لە موسوڵمانانیش شەسەد كەس كوژرا. بەڵام باقیەكەی تریان پەنایان بردە بەر قەڵاكە، ئەوانە خالد ئاشتی لەگەڵدا كردن وبانگی كردن بۆ ئیسلام ئەوانیش تا دوا دانەیان موسوڵمان بوون. هەندێكیانیشی بەدیل گرتن، ئەمەش پێش ئەوەی بڕۆنە نێو قەڵاكەوە، یەكێك لەو دیلانە ئەو ئافرەتە بوو كە عەلی كوڕی ئەبو تالب موحەممەدی لێ بوو، كە ناسراوە بە موحەممەدی كوڕی حەنەفی[٤٨].

*** هەڵگەڕانەوەی خەڵكی بەحرەین :**

خەڵكی بەحرەین هەڵگەڕانەوە ومونزیری كوڕی نوعمانییان كرد بە گەورەی خۆیان، یەكێكیان دەیووت: ئەگەر موحەممەد پەیامبەر بوایە نەدەمرد. جا ئەم خێڵە كەسیان لەسەر ئیسلام نەمایەوە تەنها دێیەك نەبێت بە ناوی (جواثا) [٤٩]، تاكە دێیەك بوون لە نێوان هەموو هەڵگەڕاوەكاندا جومعەیان كرد.

هەڵگەڕاوەكان گەمارۆی (جواثا)یاندا، زۆر نارەحەتیان كردن، تا ئەوەبوو برسیەتی زۆری بۆ هێنان، تا یەكێكیان -عەبدوڵلای كوڕی حزەف- وتی:

أَلا أَبْلِـغْ أَبَـا بَكْـرٍ رَسُـولًا ... وَفِتْيَـانَ المَدِينَـةِ أَجْمَعِينَـا
فَهَـلْ لَكُـمْ إِلَـى قَـوْمٍ كِـرَامٍ ... قُعُـودٍ فِـي جُوَاثَـا مُحْصَرِينَا
كَـأَنَّ دِمَـاءَهُمْ فِـي كُـلِّ فَـجٍّ ... شُعَاعُ الشَّمْسِ يَغْشَى النَّاظِرِينَا
تَوَكَّلْنَـا عَلَـى الـرَّحْمَنِ إِنَّـا ... وَجَـدْنَا النَّـصْرَ لِلْمُتَوَكِّلِينَـا

[٤٧] بەو ڕمە وەحشی، شێری خواو پەیامبەرەكەی حەمزەی كوڕی عەبدولموتەلیبی مامی پەیامبەری ﷺ پێكوشت وە هەر بەو ڕمە سەرسەختترین دوژمنانی خوای پێكوشت كە موسەیلەمەی درۆزن بوو.

[٤٨] (الطبقات الكبرى) (١٢/٣)، ئافرەتەكە ناوی خەولەی كچی جەعفەری كچی قەیسە.

[٤٩] جواثاء حصن لعبد القيس بالبحرين، معجم البلدان(١٧٤/٢) ويقال جواثا و جؤاثا.

www.ba8.org

پاشان پیاوێکیان کە ناوی جارودی کوڕی موعەللا بوو هەستا وتارێکی بۆدان، وتی: (ئەی خەڵکی عەبدولقەیس، پرسیارێکتان لێدەکەم ئەگەر زانیتان وەڵامم بدەنەوە و ئەگەرنا وەڵامم مەدەنەوە، ئەوانیش وتیان: بپرسە).

وتی: ئایا ئەزانن خوا پەیامبەرانی تری پێش موحەممەد ڕەوانە کردووە؟ وتیان: بەڵێ.

وتی: ئەیزانن، یا بینیوتانە؟ وتیان: ئەیزانین.

وتی: باشە چیان لێ هات؟ ئەوانیش وتیان: مردوون.

وتی: کەواتە موحەممەدیش مردووە هەروەك چۆن ئەوان مردوون، ئەمن شایەتی ئەدەم هیچ خوایەکی هەق نیە تەنها الله نەبێت وە موحەممەد نێردراوی خوایە.

ئەوانیش وتیان: نشهد أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله، تۆ گەورە و باشترینی نێومانی وە ئەوەبوو هەموویان لەسەر ئیسلام مانەوە.

پاشان ئەبوبەکر عەلائی کوڕی حەزرەمی ڕەوانەی بەحرەین کرد، ئینجا سومامەی کوڕی ئەسالی بە دوادا نارد، کە لە سوپای هەڵگەڕاوەکان نزیك بوویەوە ئەم دابەزی و ئەوانیش دابەزین، کە شەو داهات، عەلاء گوێی لە دەنگە دەنگێکی بەرز بوو لە نێو سوپای هەڵگەڕاوەکانەوە، وتی: کێ ئەڕوات هەواڵێکی ئەوانەمان بۆ بێنێت؟

پیاوێك هەستا ورۆیشت، دەبینێ هەموویان مەست و سەرخۆشن، ئەوەندەیان خواردۆتەوە ئاگایان لە خۆیان نەماوە، پیاوەکە گەڕایەوە وبۆی باسکرد، دەست بەجێ عەلاء لەگەڵ سوپاکەیدا کەوتە ڕێ و هەموویانی کوشت، هەندێکیان نەبێ دەرچوون و ڕایان کرد[٥٠]

٢. ناردنی خالد بۆ عێراق (جەنگی ذات السلاسل):

ئەبوبەکر نامەیەکی بۆ خالدی کوڕی وەلید نوسی کە بڕوا بەرەو عێراق، خالد بەرەو عێراق کەوتەڕێ، لەوێشەوە (هورمز) سوپایەکی زۆری بۆ شەڕکردن لەگەڵ موسوڵمانان کۆکردبووەوە، ئەوەبوو خالد بەسوپاکەیەوە هات ولە بەرانبەری فارسەکان لە (کاظمة)[٥١] ڕاوەستا.

دوای ئەوە خالد پیادە بوو ڕۆیشتە پێشەوە لە هورمز، هەندێك دەستیان بۆ یەکتر وەشاند، ئەوەبوو خالد گرتی، پاسەوانەکانی هورمز هاتن لە ترسی ئەوەی نەوەك خالد بیکوژێ، ئەوەبوو قەعقاعی کوڕی عەمر هاتە پێشەوە بۆیان و هەموویانی کوشت، ئیتر فارسەکان دۆڕان و موسڵمانان سەرکەوتن، پاشان موسڵمانان دەستیان گرت بەسەر چەك و تفاقیاندا.

٣. غەزای شام:

دوای ئەوەی ئەبوبەکری صدیق لە دوورگەی عەرەبی بوویەوە، ڕوویکردە عێراق و خالدی کوڕی وەلیدیشی بۆ ئامادەکرد و ڕەوانەکرد، پاشان نامەیەکی بۆ عەمری کوڕی عاص نووسی: (ئەی ئەبو عەبدوڵلا لە ڕاستیدا پێم خۆشە لەم کارەت لابەرم وکارێکت پێ بسپێرم کە باشتر بێ بۆ دونیا وئاخیرەتت، ئەگەریش ئەمەی ئێستات بەلاوە باشترە ئەوە شتێکی ترە).

---

[٥٠] أنظر (تاريخ الطبري - ذكر خبر أهل البحرين) و (البداية والنهاية) أحداث ١١هـ، ذكر ردة أهل البحرين.

[٥١]ـ کازمە: ئێستا شوێنێکە لە وڵاتی کوەیت.

www.ba8.org

عەمری کوڕی عاص لە وەڵامدا نووسی: (ئە من تیرێکم لە تیرەکانی ئیسلام، تۆش نیشانگر و وەشێنەری، جا تەماشای ناڕەحتترین و ترسناکترینیان بکە ولە بۆ ئەویم بوەشێنە).

لەوێوە ئەبوبەکر دەستی کرد بە بەستنی لیواکان و دانانی فەرمانەدکان، بەم شێوەیە:

١. یەزیدی کوڕی ئەبوسوفیان، زۆربەی خەڵکی لەگەڵدا بوو (دیمەشق)ی خستە ئەستۆی.

٢. ئەبوعوبەیدەی کوڕی جەڕاح، (حمص)ی خستە ئەستۆی.

٣. عەمری کوڕی عاص، (فەلەستین)ی خستە ئەستۆی.

پاشان چەند هێزێکی تری لە بۆ یارمەتی یەزیدی کوڕی ئەبی سوفیان ڕەوانەکرد، لەوانە شورەحبیلی کوڕی حەسەنە وعیکریمەی کوڕی ئەبوجەهل.

*** ئەو گەورە هاوەڵانەی بەشداریان کرد لە جەنگی یەرموکدا:**

ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاح، زوبێری کوڕی عەوام، عەبدوڵلای کوڕی مەسعود، ئەبو دەردا ، ئەبو هورەیرە، شورەحبیلی کوڕی حەسەنە، عەمری کوڕی عاص، ئەبوسوفیانی کوڕی حەرب، یەزیدی کوڕی ئەبەسوفیان وە عیکریمەی کوڕی ئەبوجەهل.

*** جەنگی یەرموك:**

ژمارەی سوپای موسوڵمانان تەنها بیست و حەوت هەزاربوو، بەڵام ژمارەی سوپای گاورەکان سەد وبیست هەزار دەبوو، فەرماندەکانی موسوڵمانان نامەیان بۆ ئەبوبەکر نووسی وباسی ئەو ڕووداوە مەزنەیان بۆ کرد وداوای کۆمەك ڕەسیان لێکرد، ئەویش بۆی نووسین: کۆببنەوە و ببنە یەك سەرباز، بەڕاستی ئێوە سەرخەرانی خوان، خواش ئەوە سەردەخات کە ئەو سەر دەخات، ئەوەی کوفری بکات سەرشوڕی دەکات، بزانن و ئاگاداربن هەرگیز بەهۆی کەمیەوە لە نمونەی ئێوە نابرێتەوە، بەڵکو لە دەرگای تاوانەکانتانەوە زەفەرتان پێدەبەن، بۆیە ئاگادار وپاسەوانی ئەو دەرگایە بن.

پاشان ئەبوبەکر رضي الله عنه وتی: دە بەخوا ئەبێت ئەو گاورانە بە خالدی کوڕی وەلید سەرقاڵ کەم لە وەسوەسەکانی شەیتان، جا لە عێراقدا بوو ناردی بەدوایدا کە بگاتە شام هەر کە گەیشتە شام ئەو ئەمیری هەموویانە.

خالدیش (موسەننای کوڕی حاریسە)ی لە جێی خۆی دانا وبە نۆ هەزار وپێنج سەد سەربازەوە بەخێرایی بەرەو شام کەوتەڕێ. جا لەبەر کورت بڕی ڕێگەی وای گرتە بەر، هیچ کەس پێش ئەو پێیدا نەڕۆیشتبوو، ئەو دەشتە وشکانی وبێ ئاوەی گرتەبەر و بەنێو ئەو دۆڵ وشیوانەدا دەڕۆیشت، ڕێنیشاندەرێکی لەگەڵدا بوو ناوی(نافیعی کوڕی عومەیری تائی) بوو.

لەبەر ئەوەی ئەو دەشتانە زەویەکی کەم ئاوبوون، ئاویان پێ نەما، ئەوەبوو دەستیان کرد بە سەربڕینی وشترەکانیان وئەو ئاوەی لەگەدەیدا بوو دەیاندایە ماینەکانیان، تا لە ماوەی پێنج ڕۆژدا گەیشتن. پێش ڕۆیشتنەکەی ئەعرابیەك پێی وت: (ئەگەر لە ڕۆژی ئەوەندەدا گەیشتیتە لای فلانە دار، خۆت وئەوەشی لەگەڵتدایە ڕزگارتان بووە،

وەگەرنا لەوکاتەدا نەگەی ئەوە خۆت وئەوەشی لەگەڵتدایە لە ناودەچن)، ئەوەبوو لە بەرەبەیانی ئەو کاتەدا گەیشتن، کە گەیشتن وتی: (لە بەیانیدا دەستخۆشی لە شەوڕەوان دەکرێ)[٥٢]، دواجاریش ئەو ووتەیە بوو بە پەندێك.

پیاوێك لە عەرەبە گاورەکان دەرچوو، بەمەبەستی سیخوڕی کردن بەسەر هاوەڵانەوە، ڕۆیشتەوە لای سەرۆکەکەیان وتی: (ئەمن خەڵکێکانێکم بینی عابدی شەون وسوارچاکی ڕۆژن، سوێند بەخوا ئەگەر کوڕی پاشاکەیان دزی بکا دەستی دەبڕن، ئەگەر زینا بکا ڕەجمی دەکەن، سەرۆکی ڕۆمەکان پێی ووت: (دە بەخوا ئەگەر ڕاست کەی، هەناوی زەوی لە سەر زەوی باشترە[٥٣].

کاتێکیش خالد کەوتەرێ، یەکێك لە عەرەبە گاورەکان پێی ووت: (ژمارەی ڕۆمەکان زۆر زۆرن وموسوڵمانەکان کەمن)، خالد پێی ووت: (خوا بتکوژێ بە ڕۆمەکان دەمترسێنی؟ لە ڕاستیدا سەربازەکان بە سەرکەوتن زۆر دەبن وبە دۆڕان کەم دەبن، نەك بە ژمای سەربازەکان، سوێند بەخوا حەزم دەکرد ئەشقەر چاك بوایەتەوە، ئیتر با ژمارەی سەربازەکانیش کەم بوایە[٥٤].

هەروەها کاتێك (هامان)ی سەرۆکی سوپای ڕۆمەکان، داوای کرد چاوێکی بە خالدی کوڕی وەلید بکەوێ، خالد ڕۆیشت بۆلای، (هامان) پێی ووت: (ئێمە دەزانین سەختی ژیان وبرسێتی ئێوەی گەیاندۆتە ئێرە، وەرن با بڕۆین هەریەکە وەدە دینارتان پێدەدەم لەگەڵ جل و بەرگ وخواردەمەنیدا، بەمەرجێك بڕۆنەوە بۆ وڵاتی خۆتان،ساڵی داهاتووش بەهەمان شێوە ئەوەندەی ترتان بۆ دەنێرین. خالد پێی ووت: (نەخێر ئەوەی تۆ باسی دەکەی نەیهێناوین بۆ ئێرە، بەڵکو ئێمە خەڵکێکین خوێن دەخۆین، جا بیستوومانە لە خوێنی ڕۆم خۆشتر نیە، جا بۆ ئا ئەوە هاتووین. [ئیبن کەسیر ڕیوایەتی کردووە و سەنەدەکەی ضعیفی تێدایە].

دوای ئەوە لێك جودا بوونەوە، وداوای موبارەزەیان کرد، ئەوەبو پاڵەوانان دابەزینە مەیدان، پاشان شەڕ دەستی پێکرد. ڕۆمەکان لێشاویان هێنا، خاچەکانیان بەرز کردبووەوە ودەنگێکی یئزعاجیان لێوە دەهات وەك هەورەگرمە، قەشە وبەتریقەکانیا[٥٥]هانیان دەدان بۆ شەڕکردن، جا ژمارە وهێزێکەیان ئەوندە زۆر بوو هەرگیز شتی وا نەبینرابوو. موسوڵمانان هێرشێکی یەك نەفەرەیان کردە سەر ڕۆمەکان، ڕۆمەکان خۆیان پێنەگیرا وپەرش وبڵاوبوونەوە وڕایان کرد، شەڕەکە کۆتایی هات بە سەرکەوتنی موسوڵمانان و سەرکوتکردنی ڕۆمەکان.

❊ چەند هەڵوێستێکی جوامێرانە

عیکریمەی کوڕی ئەبوجەهل لە شەڕی یەرموکدا هەستا و وتی: (ئەمن چەندین جار لە دژی ئەو پەیامبەری خوایە ﷺ وەستاوم وشەڕم کردووە، ئەمڕۆ لەترسی ئێوە ڕائەکەم؟! پاشان هاواری کرد: (کێ لەسەر مردن بەیعەتم پێدەدا ؟!)، ئەوەبوو حارسی کوڕی هیشامی مامی و ضیراري کوڕی ئەزور، لەگەڵ چوار سەد سوارچاك کە لە گەڵیاندابوو بەیعەتیان پێدا، زۆر بە غیرەتەوە جەنگان ئەوەبوو زۆربەیان کوژران.

---

(٥٢) هەروەکو ئەوەی بڵێی: (لە قیامەتدا دەستخۆشی لە خواپەرستان دەکرێ). (وەرگێڕ)

(٥٣) واتە مردن لە ژیان باشترە. (وەرگێڕ)

(٥٤) ئەشقەر: ناوی ئەسپەکەیەتی، کاتێك لە عێراقەوە هاتن توشی نارەحەتی وئازاری زۆر بوو.

(٥٥) بەتریق: واتە پیاوی بەڕێز وگەورە، ئەمیر، وەزیر، بەرزترین پلەی سەربازیە لە نێو ڕۆمەکاندا، بە کوردی دەتوانی (سەرۆك) یشی پێ بڵێی، هەروەکو چۆن بە عەرەبی دەتوانی (قائد) ی پێ بڵێی، بەڵام لێرەدا بە مانای فەرماندەی جەنگ هاتووە. (وەرگێڕ)

www.ba8.org

مێژوو نووسان باسی ئەوە دەکەن کە کاتێك زامدار کراون، داوای ئاویان کردووە، ئەوانیش هەندێك ئاویان هێناو، ئەوەبوو هەر یەکەیان لە خۆی دەگرتەوە ونەیدەخوارد و دەیدا بە براکەی تری، تا هەموویان وەفاتیان کرد وکەسیان ئاوەکەیان نەخواردووە[٥٦].

هەروەها موسوڵمانان کەنیسەی (یوحەننا)یان کرد بە دووبەشەوە، بەشێکیان کرد بە(مزگەوت)و بەشەکەی تریان کرد بە (کەنیسە)، ئەو مزگەوتەش ئەمڕۆ پێی دەوترێ(مزگەوتی دیمەشق).

❊ ❊ ❊

=====================

ماڵپەڕی بەهەشت

www.ba8.org

لە دوعای خێر بێ بەشمان مەکەن

[٥٦] ئەوەی شایەنی ئاماژە پێکردن بێت لەم جەنگەدا ئافرەتانی موسوڵمان بەشداریان کرد و ڕۆڵێکی جوامێرانەیان نواند و ژمارەیەکی باشیان لە ڕۆمەکان کوشت، تەنانەت هەرکەسێك لە موسڵمانان ڕای بکردایە بەرپەرچیان دەدایەوە ودەیانگوت: ئێمە بەجێ دێڵن بۆ ئەم علوجانە *؟ کە ئاوهایان دەکرد، ئەوانیش خۆیان پێ نەدەگیرا ودەگەڕانەوە بۆ شەڕەکە. لەوانەی بەشداریان کرد: خەولەی کچی ئەزور وخەولەی کچی سەعلەبەی ئەنساری وکەعوبی کچی مالکی کوڕی عاصم وسەلمای کچی هاشم ونیعەی کچی فەیاز وهیندی کچی عوتبەی کوڕی ڕەبیعە ولەبنای کچی جەریری حومەیریە و عوفەیرەی کچی غیفار وسەعیدەی کچی عاصمی خەوەلانی... هتد، ئەمەش مشتێکە لە خەرمانی هەڵوێستە جوامێرانەکانی ئافرەتانی موسوڵمان.

* علوجیش: بە بێ باوەڕی غەیرە عەرەب دەوترێ. (وەرگێڕ)